

Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia op 29 september 2013
door Huub Oosterhuis

Poëzie is als brood – teksten van Pablo Neruda

Woord ten geleide

De taal is onuitputtelijk rijk. En niets is onuitsprekelijk. Alles wat bestaat, in feiten, in gedachten, in herinneringen, kan gezegd en omschreven worden, aangeduid, verstaanbaar meegedeeld. De taal is bron van gemeenschap. Zo heeft Pablo Neruda de taal beleefd, als een bezield verband, in de geest van het grote bijbelse verhaal: 'In het woord was leven, en dat leven was het licht voor de mensen. En het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis heeft het licht niet overmeesterd'.

Toespraak

1.

'En het was op die leeftijd ... de poëzie was naar me op zoek. Ik weet niet, weet niet van waar ze opdook.' Ze, niet hét, onzijdig, het woord, het gedicht, het lied – maar een vrouwelijk iemand, zo een als 'moedertje aarde' en 'muze bezing mij'.

Niet hij zocht haar, maar zij zocht hem: Pablo Neruda. Hij wist niet dat ze bestond, wist nog niet eens wat zoeken is. Hij werd gevonden. Het was op die leeftijd dat een mens nog te vinden is, zich nog niet verstopt heeft, nog niet niemand geworden is. Was hij veertien? Vierentwintig?

*En het was op die leeftijd... De poëzie was
naar me op zoek. Ik weet niet, weet niet vanwaar
ze opdook, uit winter of rivier.
Ik weet niet hoe of wanneer,
nee, geen stemmen, stemmen waren het niet, geen
woorden, geen stilte,
maar uit een straat werd ik geroepen,
uit de takken van de nacht,
plotseling, temidden van anderen,
temidden van felle vuren
of alleen op de terugweg -
daar stond zij zonder gezicht
en raakte me aan.*

*Ik wist niets te zeggen, mijn mond
zag geen kans iets uit te brengen,
mijn ogen waren blind,
en er sprong iets op in mijn ziel,
koorts of verloren vleugels,
en door die brand te ontcijferen,
smeedde ik mijn eigen eenzaamheid
en ik schreef de eerste vage regel neer,*

*vaag, onvast, pure nonsens,
pure wijsheid
van wie niets weet, - en ineens
zag ik de hemel
opengaan en zich mededelen:
planeten, sidderende landouwen
en het donker doorschoten, doorzeefd
van pijlen, vuur en bloeseming
de overrompelende nacht, het heelal.*

*En ik, nietig wezen,
van de grote sterrende leegte dronken,
ik naar gelijkenis en beeld
van het mysterie,
voelde mij zuiver deel
van de afgrond
en ik wentelde mee met de sterren
en mijn hart sloeg op drift in de wind.*

2.

Wát gebeurde er eigenlijk? Pablo Neruda, vertel ons duidelijk en rustig wat er gebeurde - maar hij kan het alleen opgewonden en verward vertellen: 'Ik weet niet, weet niet vanwaar ze opdook.' Hij zegt niet: 'Ze verscheen aan de hemel, ze stond op de zon, ze daalde neer.' Ze komt van beneden, duikt op 'uit winter of rivier - nee geen stemmen, stemmen waren het niet, geen woorden, geen stilte; maar uit een straat werd ik geroepen.' Dus toch geluid van stemmen? Wel en niet, alles tegelijk. Zoals je geroepen wordt in dromen.

'Uit een straat -, ' waar mensen wonen en komen en gaan. Nee, 'uit de takken van de nacht', nee, 'temidden van felle vuren.' Was je alleen? Nee, ik was juist temidden van anderen, ieder ander zijn eigen felle vuur - en toch alleen, en plotseling-wat? Ze pakte je, ze omhelsde je, ze schudde je door elkaar? Nee, ze raakte me aan.

'Er sprong iets op in mijn ziel, koorts of verloren vleugels.' Koorts, die toestand van snellere polsslagen en ademhaling. Verloren vleugels, herinnering aan vliegen, grote hoogte, opgeheven zwaartekracht, vergezichten - als dat nog nooit is opgesprongen in je ziel, ben je nog nooit 'op die leeftijd' geweest - 'en ineens zag ik de hemel opengaan en zich mededelen.' En de nacht werd licht als de dag, de duisternis even stralend als het licht, tekenen aan zon, maan en sterren, 'het donker doorzeefd van pijlen, vuur en bloeseming'; Neruda's beeldspraak is die van de bijbelse dichters.

Een innerlijke ervaring wordt beschreven in kosmische beelden: de diepte van de ziel is de hoogte van de hemel. In het opengaan van een hemel buiten ons bereik wordt uitgebeeld dat onze ziel als door een genadige hand ontgrendeld wordt. Die stem van binnen komt van ver buiten, dat innerlijke licht, dat innerlijke gesternte, staat als een sterrenhemel boven je. Hoger dan mijn hoogste hoogte zijt Gij dieper in mij dan mijn diepste zelf, schreef Augustinus in zijn *Confessiones*, Belijdenissen.

'Ik naar gelijkenis en beeld van het mysterie, voelde mij zuiver deel van de afgrond. En ik wentelde mee met de sterren.' Ik, nietig wezen, ben midden in het heelal terechtgekomen. Ik ben bij alles, en alles is door mij heen en in mij, en ik weet het. 'Deel van de afgrond zijn' en 'meewentelen met de sterren', twee beelden voor een en hetzelfde: opgenomen zijn in een onoverzichtelijke samenhang, een onafzienbare menigte, de wereld, de mensheid. Ook in bijbelse verhalen, bijvoorbeeld in dat over Abraham, is de menigte der sterren een beeld voor de ontelbare menigte der mensen. In zijn autobiografie schrijft hij: 'De menigte is de grote les van mijn leven geweest. Ik mag op haar toelopen met de schuchterheid die de dichter eigen is, met de schroom van de verlegen mens, maar eenmaal in haar opgenomen, ben ik een ander mens. Ik maak deel uit de van de oermassa. Ik ben een van allen.'

Tot die menigte te behoren, een van de ontelbaren te zijn, nietig, maar ook uniek, deel te hebben aan alles en toch eenzaam te zijn: het is dat 'weten' dat doorbrak 'op die leeftijd'. Van die doorbraak is dit gedicht van Neruda, over het ontwaken, over het zeg losbarsten van zijn dichterschap, een herkenbare parabel.

'Die leeftijd' heeft geen absoluut getal, staat niet vast, al valt zij voor een deel samen met wat ooit 'de puberteit' werd genoemd. Bij velen begint rondom hun twaalfde een bewustwordingsproces dat, als het onderkend en gevoed en begeleid wordt, zich doorzet door alle levensstijdperken heen en hopelijk nooit overgaat. Leg die innerlijke stem uit de hemel nooit het zwijgen op. Denk niet klein over jezelf. 'Die leeftijd' waarover Neruda schrijft is een moment, dag of uur, dat aan geen leeftijd gebonden is. Binnenstebuiten gekeerd, gevonden, aangeraakt worden, dat moge je levenslang gebeuren.

3.

Eén van allen, één van de ontelbaren, nietig én uniek verbonden en toch eenzaam; volgens de Engelse historicus Richard Holmes zou sinds 'de romantiek', sinds halverwege de 19e eeuw, iedereen in Europa zich in deze woorden herkennen, uniek en eenzaam; dichters en componisten zouden dit besef, deze zelf-ervaring, hebben vertolkt. Zou het, iedereen?

De filosoof Hannah Arendt, dezer dagen weer volop in de belangstelling, geeft in meerdere van haar boeken een analyse van de laatste anderhalve eeuw, de tijd dus dat de Europese mens zich bewust werd van dit uniek en alleen-zijn. Zij zegt: de vloek van de moderne massa's sinds het begin van de industriële revolutie (midden vorige eeuw, de bloeitijd van de Romantiek!) is de 'ontworteling' en de 'overbodigheid'.

Ontworteld zijn betekent 'dat je in deze wereld geen plaats hebt die door anderen wordt erkend en gegarandeerd'. Overbodig zijn betekent 'dat je helemaal niet bij deze wereld hoort'. Voor dit verschrikkelijk alleen-zijn van miljoenen ontwortelden en overbodigen bestaan nog nauwelijks woorden. Geen politicus waagt het dit 'verschrikkelijke ontworteld en overbodig zijn' te benoemen. En ook wij hier kunnen er nauwelijks over praten. Het is taboe in onze maatschappijvisie. Het is te moeilijk, het is te erg.

Neruda's ervaring is niet verschrikkelijk. Hij beseft uniek te zijn, oneindig, geheimzinnig, ik-en-geen-ander. Maar zijn gedicht is geen angstdroom, eerder een roepingsvisioen. Hij siddert, stijgt, valt, het gaat er niet zacht en lieflijk toe, maar er ligt over zijn woorden een gloed van jeugd, verwondering en toekomst. De suggestie die van deze tekst uitgaat is dat die eerste ontmoeting met de engel van de poëzie hem niet ontvreemd van

anderen en zichzelf, maar hem juist eigener maakt, open, ontvankelijk, vrij. Hij wordt door haar zichzelf, krijgt een bestemming: regels neerschrijven, taal scheppen, gemeenschap maken. Hoe alleen hij daarmee ook is, toch niet 'verschrikkelijk alleen', niet overbodig - hij is in taalgemeenschap en 'zinsverband' met mensen.

4.

Voor een beter begrip van wat zich afspeelt onder onze ogen én in onszelf – om iets meer te begrijpen van wat ons 'beweegt' of beangstigt, worden wij door geschiedschrijvers, psychologen en andere mensenkenners verwezen naar het verleden: het grote collectieve verleden dat wij 'de geschiedenis' noemen, en het minder omvangrijke maar niet minder gecompliceerde individuele verleden dat zich uitstrekt achter onze rug, tot de dag van onze eerste geboorte. Gaandeweg het leven blijkt dat wat je achter de rug hebt ook nog vóór je ligt; dat je veel van je verleden nog moet verwerken en een plaats geven in een toekomstig bestaan.

Omdat ik wel uniek en oneindig en alleen wil zijn, want zo is mens-zijn, maar niet verschrikkelijk alleen, zoek ik naar taal, woorden, woordbeelden, beeldklanken, naar een beetje bezielde verband. Omdat ik weten wil hoe Armando, Neruda, Hilde Domin, Hans Andreus, maar ook Vondel en Dante en Sapfo hun unieke oneindigheid ervaren hebben omdat ik ons mens-zijn wil ervaren, zo mogelijk doorgronden, lees ik hun gedichten. Ik vermoed dat zij mij van dienst kunnen zijn bij het begrijpen van mijzelf en van mijn vrienden en kinderen. Ik denk dat zij mijn verstand kunnen scherpen en mijn fantasie bevrijden en mij weerbaarder kunnen maken bij wanhoop en angstdromen. Zouden zij mij misschien kunnen helpen bij het verwerken van mijn verleden tot toekomst? Zouden zij mij kunnen afhelpen van vooroordelen, mij kunnen behoeden voor de besmetting met collectieve waanideeën?

Daarom lezen en zingen wij poëzie, in dit huis, dit leerhuis voor een betere wereld.

5.

Neruda's meesterwerk is het *Canto General*, een groot lyrisch epos over alles van Latijns-Amerika, zijn landschap, zijn schoonheid, zijn geschiedenis, één grote beschrijving van eeuwenlange genocide en onderdrukking:

'Eenzaam in verlaten woestenijen wil ik huilen als rivieren, wil ik uitdoven en slapen – waarom vallen de blinkende sleutels in de bandietenhanden'.

De jury van de Nobelprijs voor literatuur, die in 1972 aan Neruda werd toegekend, formuleerde het als volgt: 'Met de drift van een elementaire kracht heeft hij in zijn poëzie het lot en de historie van een heel continent tot leven gewekt'. Zijn taal is onuitputtelijk rijk en herkenbaar, zinderend van verontwaardiging, woede en hoop – maar nergens een spoor van cynisme, en overal eerbied voor 'de verheven hoogte van gewone mensen'. En zijn analyse van het verleden en zijn hoop op de toekomst verheft zich boven ieder politiek debat, en is volstrekt evident.

De 'Ode aan de lucht' is zijn *Canto General* en zijn hele levenswerk in het klein, in één lied - wij zullen de laatste regels samen zingen.

Ik was uit wandelen gegaan
en wie kwam ik tegen? De lucht.

Ik groette hem met ontzag en zei:

'wat ben ik blij
dat u die doorzichtigheid
nu eens hebt uitgetrokken,
nu kunnen we wat praten.'

Hij bleef maar dansen
woei door de bladeren heen,
blies met zijn glimlach
het stof van mijn zolen,
hief toen zijn hele
blauwe tuigage,
zijn glazen skelet,
zijn briezen oogleden
omhoog
en als een mast zo pal
hoorde hij mij aan.

Ik kuste zijn hemelsblauwe koningsmantel,
hulde me in zijn hemelszijden wappervlag
en zei:

koning of kameraad,
bloemkelk, vogel of dauwdraad,
ik weet niet wie u bent
maar één ding vraag ik u:
verkoop u nooit.
Het water heeft zich verkocht
en in de woestijn
zag ik de pijpleidingen doodlopen,
de druppels ophouden,
en ik zag de armen, het volk,
rondwankelen in het zand,
omzwervend met enkel hun dorst.
Ik zag het nachtlucht
gerantsoeneerd,
in het huis van de rijken
brandde volop licht.
In de nieuwe hangende tuinen
is alles zonsopgang -
alles is zwart
in het ontstellende
donker van de krotten (...)

Nee, lucht,
verkoop u nooit,
laten ze u niet kanaliseren,
en nooit de pijp laten ingaan,

laat u niet kisten,
niet in tabletten persen
laat u niet inflessen,
kijk uit!
Roep me
als u me nodig hebt:
ik ben de dichter, kind
van armelui, vader, oom,
neef, bloedeigen broer
van de armen, van alle armen
van mijn land
en alle vaderlanden,
van de armen die wonen aan de rivier,
en die wonen hoog
op de loodrechte bergwanden,
die steen kloppen,
planken spijkeren,
kieren naaien,
hout zagen,
aarde malen,
en daarom wil ik
dat ze vrij blijven ademen:
u bent al wat ze hebben,
daarom bent u
doorzichtig, dan kunnen ze
zien wat morgen brengt,
daarom bestaat u,
lucht,
laat u dan inademen (...)
laten we samen
door de wereld dansen,
dan gaan we de
appelbloesems afwaaien,
dan waaien we de ramen binnen,
dan fluiten we samen,
dan fluiten we
wijsjes
van gisteren en morgen.
En dan komt de dag
dat wij licht en water
aarde en mens
bevrijden.
Dan zal het zijn:
alles voor allen,
zoals jij bent.